

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel·lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

El català en la narrativa castellana escrita a Catalunya. Els casos de Mendoza, Marsé, i Vazquez Montalban
Joan Estruch Tobilla

Catalan Review, Vol. VIII, number 1-2, (1994), p. 153-160

EL CATALÀ EN LA NARRATIVA CASTELLANA
ESCRITA A CATALUNYA.
ELS CASOS DE MENDOZA, MARSÉ
I VÁZQUEZ MONTALBÁN

JOAN ESTRUCH TOBELLÀ

EDUARDO MENDOZA

Eduardo Mendoza és un dels autors més importants de la narrativa espanyola actual, i alhora, un dels principals representants de la literatura escrita en castellà a Catalunya. Les seves novel·les es caracteritzen per estar, gairebé totes, ambientades a la Barcelona contemporània. Es tracta d'obres amb un rerefons històric bastant rigorós, amb referents temàtics i personatges molt representatius de la societat catalana. En conjunt conformen un viu retrat dels diferents ambients socials catalans, des de l'alta burgesia fins als sectors marginals. Aquest valor documental es veu, però, interferit pel fet que els personatges no parlen en català, i el narrador tampoc no indica que així ho facin, encara que transcrigui les seves paraules en castellà. D'aquesta manera, un lector de Mendoza que desconegués la realitat lingüística de Catalunya podria arribar a creure que, a Barcelona, tothom parla en castellà.

Aquesta problemàtica no és, però, exclusiva de Mendoza, sinó de qualsevol escriptor que, tant en català com en castellà, ambienta les seves obres a la societat catalana actual, en especial a l'àrea metropolitana de Barcelona, i que vulgui reflectir la realitat quotidiana. Una forma de resoldre-la és, per exemple, la que ha adoptat Gabriel García Márquez en un conte recent, titulat «María dos Prazeres». Situat a Barcelona, encara que breu i amb pocs diàlegs, conté diverses observacions sobre la llengua que empren els personatges:

«Hablaba un catalán perfecto con una pureza un poco arcaica, aunque todavía se le notaba la música de su portugués olvidado» (138); «...la vio dictando de memoria a sus amanuenses la lista minuciosa de sus bienes, con el nombre preciso de cada cosa en catalán medieval» (145) «...dijo él en castellano» (154); «...le contestó en castellano para estar segura de ser entendida» (155)

¹ *Doce cuentos peregrinos*, Barcelona, Mondadori, 1992, pp. 137-156.

Aquestes indicacions, unides a la reproducció d'algunes expressions col·loquials en català, no només tenen valor perquè fan referència a la situació lingüística quotidiana que hom viu a Barcelona, sinó també perquè constitueixen trets caracteritzadors dels personatges.

El català no és, però, absent en l'obra de Mendoza. A banda de la seva comèdia en català, *Restauració* (1990), el català apareix a les seves novel·les² de diverses formes. Una d'elles, la més evident, consisteix en breus transcripcions assenyalades en cursiva: «Algo creí entender sobre la lengua catalana y la tradición cultural i democrática y también sobre la desidia voluntaria i organizada des del centre o pel centre» (V25); «Fora els castellans! —decían ahora» (V25); «Un letrado rezaba: TANCAT» (V402).

Només hem localitzat un breu diàleg bilingüe (V403) a *La verdad sobre el caso Savolta*, en què un ferrer de poble contesta en català unes preguntes en castellà del protagonista. El ferrer és molt malcarat, i el fet que contesti en català el caracteritza com una persona tancada, hostil als forasters. Cal també afegir que el diàleg se situa a Balaguer, ben lluny de Barcelona, dada que sembla indicar que l'ús del català davant d'un interlocutor castellà —capaç, però, d'entendre'l perfectament— és propi de zones rurals, on la gent no vol o no sap parlar en castellà.

A més, a les novel·les de Mendoza trobem paraules soltes en català, que es refereixen a realitats o situacions típicament catalanes i, per tant, difícilment traduïbles: «mestre» Roca (V112); «torre», en el sentit de 'casa' (V117); «carrilet» (V170); «oncle» Virolet (V407); «ball de rams» (C126); «el gegant del Pi» (C275); «fuet» (C175); «mató» (L219); «farinetas» (A134). En tots aquests casos, la reproducció de paraules o frases catalanes va adreçada a donar «color local» als relats.

Una altra vessant és la formació de noms propis inventats, gairebé sempre amb un sentit irònic o humorístic. Es tracta de jocs lingüístics amb cognoms, motius o topònims. Els de cognoms són molt abundants: Claudedeu, Cortabanyes, Rocagrossa, doctor Flors, Farigola, Van Pets, tío Burillas (V); Don Muscle, Santiago Pebrotines (L); Figa i Morera, Canals i Formiga, Puncella (C); Alberigo Pastoret (I); señora Cargol (G11); Pedro el Torrat, Tiarru (A). També trobem topònims irònics, com: La Pobra de l'Escorpi (M), Bassora (C i A).

² Per simplificar, citarem amb la sigla de la novel·la i la pàgina. Totes les obres han estat editades a Barcelona per Seix Barral: V: *La verdad sobre el caso Savolta* (1975); M: *El misterio de la cripta embrujada* (1979); L: *El laberinto de las aceitunas* (1982); C: *La ciudad de los prodigios* (1986); I: *La isla inaudita* (1989); G: *Sin noticias de Gurb* (1991); A: *El año del diluvio* (1992).

Igualment, el nom del protagonista de *Sin noticias de Gurb* sembla manllevat de Gurb de la Plana, poble prop de Vic.

Val la pena assenyalar que Mendoza fa molts menys jocs lingüístics amb noms castellans. D'aquesta manera, els joc basats en noms catalans moltes vegades es converteixen en petits paranys dirigits al lector, que només els pot copsar si coneix el català. Així, per exemple, quan Gurb compra en una perfumeria uns flascons d'*Eau de Ferum* (G27), la ironia només és comprensible coneixent el significat de «ferum», que contrasta amb les refinades connotacions que té «eau».

La presència del català en l'obra de Mendoza no queda reduïda a les manifestacions directes, en forma de transcripcions o jocs lingüístics. Hi ha també un altre tipus de presència, més indirecta i menys visible, constituïda pels catalanismes que trobem a la seva prosa castellana.

Un primer grup estaria format pels utilitzats per personatges de llengua catalana que empren el castellà amb incorreccions derivades de la interferència del català, com la Doloreta de *La verdad sobre el caso Savolta*. L'autor la fa parlar sempre un castellà ple de catalanismes: «Tenemos de hacer un pensamiento» (V165); «Luego vienen las calipandrias» (V165); «Dame mucha de salud» (V389); «Pasé muchas de privaciones» (390); «Hacíamos gozo» (V390); «No le hacía miedo el trabajo» (V390); «Ves al tanto» (V390); «Había yo hecho escudella» (V391); etc. Val a dir que la Doloreta, personatge d'escassa importància dins la novel·la, és pràcticament l'únic a les obres de Mendoza que clarament i directa es mostra com a catalanoparlant. Tots els altres usen el castellà com a llengua pròpia, fet que contrasta amb els seus cognoms catalans i amb el seu arrelament a la societat catalana. Pel que fa als ambients burgesos, hom podria pensar que es tracta dels sectors que van adoptar el castellà per raons de prestigi social, però no hi ha cap indicació al respecte.

Després apareixen altres catalanismes de manera ocasional. Així, per exemple, una tal senyora Cargols usa el *que* emfàtic, freqüent en el llenguatge col·loquial català: «¿Que no me oye?...Y usted, ¿que no me escucha?» (G11). Quasi sempre són catalanismes utilitzats per personatges de parla popular o en diàlegs de nivell col·loquial: «incluyen uno de nuevo en tu lista» (V65); «por esto» (V389); ¡Vaya coca, nano!» (V377) «enchega» (L11); «de seguida vuelvo» (L99); «me empreña» (L218);³ «semanada» (C23); «tótíl»

³ «Empreñar» figura al *Diccionario de la Real Academia Española*, en l'accepció de 'causar molestias a una persona'. També a Victor León, *Diccionario de argot español*, Madrid, Alianza Editorial, 1992, amb la mateixa accepció. Però en el català col·loquial és molt més usual que en castellà, on té connotacions marginals.

(C200); «nos hacen figa» (C357); «bestiezas» (C358). Com es pot comprovar, es tracta d'un vocabulari o d'unes construccions molt arrelades en el castellà col·loquial parlat a Catalunya, tant entre catalanoparlants com entre castellanoparlants. Resulta il·lustratiu del caràcter col·loquial i popular d'aquests catalanismes el següent exemple: quan el senyor Savolta diu: «Te vas a petar de risa» (V20), afegeix seguidament un «con perdón» dirigit a les senyores que l'escolten, reconeixent així que s'ha servit conscientment d'una expressió popular, no massa educada. El mateix succeix quan el narrador de *El misterio de la cripta embrujada* parla d'una «mujer de hacer faenas», i afegeix amb ironia: «que es como el vulgo llama al servicio doméstico supernumerario» (M120).

Un altre sentit, purament lúdic, tenen alguns catalanismes que trobem enmig de popurris lingüístics: «No, no, elija vocà. Oúi, oúi, lo conodgo bene. ¿A dos cuartos de dieci? Va bene» (L74); «Vieni colla sua tieta» (L98).

Fins aquí hem vist catalanismes utilitzats pels personatges. Convé tornar a subratllar que, amb l'excepció de la Doloreta, el sentit que té aquest ús queda en l'ambigüitat. Hem de suposar que els seus diàlegs en castellà responen al fet que parlen en castellà, no que l'autor els transcriví al castellà. Però els seus catalanismes no sabem si atribuir-los al fet que són catalanoparlants que sofreixen la interferència de la seva llengua en fer ús del castellà, o bé que siguin castellanoparlants que utilitzen el castellà col·loquial de Catalunya, que conté freqüents catalanismes. Un exemple que fa palesa aquesta ambigüitat és el següent: quan el narrador de *El misterio de la cripta embrujada* explica que l'han insultat dient-li, entre d'altres coses, «cagallón de tu padre», comenta irònicament que aquests insults «demuestran la inconmensurabilidad de la inventiva humana y el tesoro inagotable de nuestra lengua» (L62). El comentari, per més irònic que sigui, no deixa de resultar xocant, ja que inclou un catalanisme tan evident com «cagallón» dins del «tesoro inagotable de nuestra lengua», òbviament, el castellà.

Hi ha d'altres catalanismes que apareixen en novel·les narrades en primera persona pel protagonista, i que, com que no estan gràficament diferenciats de la resta del text castellà, no sabem si pretenen caracteritzar la parla del personatge que narra o són atribuïbles a l'autor. Així, per exemple, «mamellas» (M86), referit a una dona, vocable que en català té el sentit adient al context en què apareix, però que en castellà significa, segons el diccionari de la Real Academia, apéndices largos y ovalados que tienen a los lados de la parte anterior e inferior del cuello algunos animales, particularmente

las cabras'.⁴ D'altres serien: «trempera» (M88), «con todo y eso» (M120), «lo habían muerto» (L42) i «peúcos» (L169). Un cas curiós és el de «malparido», que trobem en tres novel·les: usat per un personatge com a substantiu (V55); com a adjectiu i amb una altra grafia: «viejo mal parido» (C376); i també pel narrador de *Sin noticias de Gurb* (G78).

Finalment, hi ha un seguit de catalanismes que apareixen en novel·les en tercera persona, i són, per tant, atribuïbles a l'autor, encara que no sempre es pot arribar a esbrinar si són intencionats o no. La primera opció sembla la més abundant, tal com ho indica el fet que la versió castellana de *Restauració*, feta pel mateix Mendoza, estigui neta de catalanismes. Vegem-ne alguns exemples: «amistanzado» apareix en boca d'un personatge (V144), però també és usat per l'autor (C49). Igualment és l'autor qui utilitza «titola» (I95), «riera» (A6) o «vànova» (I186). Val a dir que aquest darrer vocable és registrat per la Real Academia com a aragonesisme, i que en una novel·la anterior, Mendoza usa el seu equivalent castellà, «colcha» (V376), per la qual cosa no sabem si ha introduït el catalanisme deliberadament o descuidada. Hi ha ocasions en què això sí que es fa palès, com quan ell mateix aclareix: «los manobres o peones de mano» (C48). Però, en d'altres, sembla més aviat que es tracta de lapsus. Així, com quan diu «tránsito» en lloc de «tráfico»: «El tránsito era escaso y cubrieron el trayecto en pocos minutos» (A158). No resulta ociós de recordar que, sovint, en català es comet l'error contrari: «tràfic» per «trànsit».

Així doncs, la presència del català en les obres d'Eduardo Mendoza es produeix de diverses formes: una minsa reproducció de paraules o frases catalanes, nombrosos jocs lingüístics amb noms propis, abundants catalanismes dels personatges, i, en menor quantitat, del narrador en primera persona i de l'autor-narrador en tercera persona.

JUAN MARSE

Per tal de completar la nostra anàlisi, farem un breu rastreig d'algunes novel·les de Juan Marsé,⁵ un altre autor que ha situat les seves obres a

⁴ Victor León, *Ob. cit.*, registra *mamellas* amb el sentit de 'tetas'. C.J. Cela, *Diccionario del erotismo*, Barcelona, Grijalbo, 1982, també porta la mateixa accepció, i n'assenyala l'origen català.

⁵ R: *Ronda del Guinardó*, Barcelona, Seix Barral, 1984; E: *El embrujo de Sanghai*, Barcelona, Plaza y Janés, 1993.

Barcelona, en ambients populars. El seu afany de reflectir el llenguatge del carrer fa que hi apareguin nombroses interferències entre català i castellà, encara que estan reproduïdes sense un criteri clar. Així, trobem paraules catalanes o híbrids sense cursives, com: «escudella» (R57), «pastanaga» (R75), «guardiola» (R77), «de amagatotis» (R77), «trinxas» (R81),⁶ «atabalando» (R97), «ondia» (R105), «tòtila» (E43), «merdé» (E47), «chafarderas» (E89), «collonada» (E89).

La majoria dels catalanismes apareixen en els diàlegs, però també esporàdicament en els fragments corresponents al narrador. Tanmateix, com en el cas de Mendoza, quasi bé mai podem saber si són catalanismes emprats per catalanoparlants que parlen castellà o per castellanoparlants que els han incorporat a la seva parla. Fins i tot tenim casos en què el mateix personatge, per exemple, la Rosita de *Ronda del Guinardó*, utilitza «pastanaga» unes vegades (R77) i d'altres «zanahoria» (R139). El propi narrador usa indistintament «guardiolas» (R77) i «hucha» (R99). En poques ocasions es transcriuen paraules o frases en català assenyalant-ho amb cursives: «son de la *ceba*» (R99), en aquest cas posant-la en boca d'un personatge castellanoparlant. Són rars els diàlegs transcrits directament en català, com els de *El embrujo de Shanghai* (E27 i 29), excepció justificada perquè es tracta d'un personatge que no vol utilitzar el castellà.

Abunden les paraules de la parla popular catalana que també trobem en el *Diccionario de argot*, de Victor León, i que no sempre resulta fàcil precisar si són castellanismes incorporats al català o a l'inrevés. Així, per exemple: «fati» (R59), «grillado» (R60),⁷ «gansa» (R83),⁸ «pirado» (E24),⁹ «paridas» (E25), «barrechas» (E59), «coña marinera» (E61).

MANUEL VÁZQUEZ MONTALBÁN

Per últim, examinarem algunes obres de Vázquez Montalbán, un altre escriptor que sol situar les seves novel·les a Catalunya, en especial a

⁶ A *El embrujo de Shanghai*, p. 24, es transcriu *trinxes*, però sense cursives.

⁷ «Grillado», en lloc de «guillado», es basa en «grillat», deformació bastant usual de «guillat».

⁸ «Gansa» apareix en el diccionari de Real Academia amb la mateixa acceptió que té en català, però és més usual en català. Victor León, *Ob. cit.*, registra l'acceptió 'persona despreciable'.

⁹ «Pirado», en l'acceptió de 'boig', figura al diccionari de Victor León i també a A. Sánchez, R. Taixés i R. Tasis, *Argot barceloní*, Barcelona, Parsifal, 1991.

Barcelona. N'estudiarem breument tres, totes de la popular sèrie del detectiu Carvalho.¹⁰ Com en les novel·les de Mendoza o de Marsé, en elles s'hi reflecteix la problemàtica derivada del contacte entre català i castellà. El mateix autor n'és ben conscient quan declara: «Aquí nos hemos tenido que inventar un castellano distinto, condicionado por el bilingüismo». Potser per això té prou cura a l'hora d'exposar-la literàriament.

En general, els fragments del narrador no mostren incorreccions lingüístiques atribuïbles a la deixadesa, ja que les paraules catalanes, que en una gran part pertanyen al lèxic gastronòmic, apareixen quasi bé sempre en cursiva: «seques amb butifarra, escudella i carn d'olla» (D29). El mateix succeix en els diàlegs dels personatges, on són freqüents les paraules soltes, les expressions o les frases senceres en català: «brètols, pòtols» (SO126); «Sí, maco, sí, hem de fer país» (RO75); «suquet, celler» (SO197); «boletaire» (SO201). Sovint, l'autor inserta notes a peu de pàgina amb la traducció castellana de les paraules que poden resultar difícils per a un lector que no entengui el català. Per exemple: «hem de plegar» (D72), «canalla» (D73) i les frases senceres.

D'aquesta manera, Vázquez Montalbán, encara que introdueix de manera abundant el català en les seves novel·les ambientades a Catalunya, en delimita la presència amb regularitat, i això evita bona part de les ambigüitats que trobàvem en l'ús del català per part de Mendoza o Marsé. És molt menys partidari d'introduir catalanismes o híbrids sense assenyalar-ho, amb certes excepcions, com ara «bestiezas», sense cursives (D70); o «fermas» i «fermo», en cursives (RO34). Però fins i tot catalanismes tan freqüents com «xarnegos» (D50) o «plegar» (D197) apareixen en cursives. També té cura d'indicar les especificitats de la parla dels personatges, com quan, després d'una exclamació en català, un personatge castellanoparlant aclareix: «Fíjate si estoy nervioso que hasta me haces hablar en catalán» (D71). O bé quan el narrador precisa, respecte de la parla del mateix personatge: «Hablaban un castellano de lugareño de zarzuela ubicable en cualquier lugar de la España interior, pero salpicado con frases hechas de catalán coloquial. Parecía un agente propagandístico del bilingüismo venido a menos» (D197).

No falten, tanmateix, algunes incoherències, en part potser atribuïbles a errades tècniques. Així, per exemple, trobem la mateixa

¹⁰ RO: *La rosa de Alejandría*, Barcelona, Seix Barral, 1984; SO: *La soledad del manager*, Barcelona, Planeta, 1985; D: *El delantero centro fue asesinado al atardecer*, Planeta, 1988.

¹¹ Ana Basualdo, «El derby literario», *El País*, Barcelona, 3.1.89.

paraula transcrita de diverses maneres: «alioli» sense cursives (RO15), tal com transcriu el diccionari de la Real Academia; «allioli» sense cursives (SO197), i «all-i-oli» en cursives (D89). D'altres vegades la transcripció de frases en català no sembla obeir a un criteri massa lògic, com en el següent diàleg, que val la pena de reproduir:

Basté de Linyola abrió el gesto para que el presidente de la Generalitat de Cataluña y el alcalde de Barcelona accedieran al ascensor del palco presidencial. A cambio recibió palmadas en la espalda y sonrisas de éxtasis.

—Ha sido un partido inolvidable.

—Enhorabuena.

—Ja tenim equip! —exclamó el capitán general de la región militar, últimamente empeñado en demostrar que el ejército no le hacía ascos al idioma catalán «porque es uno de los tesoros de la pluralidad de una España única y unida, irrepetible» (D136)

Es clar que l'autor, que a més afegeix la traducció castellana de la frase en una nota al peu, vol remarcar irònicament l'excepcionalitat de l'ús del català per part del militar. No deixa, però, de ser estrany que, en canvi, transcrigui en castellà les frases del president de la Generalitat i de l'alcalde de Barcelona, presumiblement expressades en català.

En conjunt, però, el mètode emprat per Vázquez Montalbán és probablement la manera més correcta de transcriure el llenguatge col·loquial en castellà que hom sent quotidianament a Catalunya, en especial a l'àrea barcelonina.

Com a conclusió general podem dir que el català incideix de manera diversa però constant en la prosa dels autors que escriuen a Catalunya i sobre Catalunya en castellà. Tant en els casos en què aquesta incidència és un recurs estilístic com en els que és fruit de la deixadesa, resulta representativa de la situació lingüística actual de Catalunya. Es un bon exemple d'un fenomen que encara està poc estudiat: els trets peculiars del castellà de Catalunya, que resulten de la influència, potser més important del que hom pensa, del català.

JOAN ESTRUCH TOBELLÀ